

İSLAM HUKUKU AÇISINDAN İSRAF EKONOMİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

İsmail KÖKSAL*

Ekonomi, iktisadî meseleleri inceleyen bir ilimdir. Bütün toplumlarda maddî açıdan ana gaye, zenginleşmeyi sağlamaktır. Bunun bir yönü faydalı üretimi artırmaktan geçerken, diğer yönü de mevcudu yerinde kullanmaya dayanmaktadır.¹ Bu her iki yönün rantabl kullanılmasına verim ekonomisi demek mümkünken, aksine de israf ekonomisi denebilir. Ki, Güner de verim ekonomisini; coğrafyayı, insanı, yer altı ve yer üstü kaynaklarını, zamanı en üstün verimi alacak şekilde teşkilatlandırmaya, çalıştırmaya ve tesirli kılmaya götürecek kültür ve iktisat politikalarının tümü olarak tanımlar.²

İsraf, Arapça bir kelimedir ve bir konuda aşırı gitmeyi ifade eder.³ Gereksiz harcama yapmayı ifade eden bir deyim olarak dilimizde iştihar etmiştir. Bu yönüyle de bütün dinler gibi İslam'da da haram kılınmıştır.⁴ Dolayısıyla iktisat, malı israfa kaçmadan kullanma ve harcama anlamına gelir.⁵

İslam, israfı yasaklamış ve Müslüman'ın itidal ölçüleri içerisinde hareket etmesini istemiştir. Bu konuda ifrat ve tefrite, israf ve cimriliğe düşülmemesi gerektiği ayet ve hadislerde belirtilmiştir.⁶

İktisatla itidal zihniyeti arasındaki ilgi, İbni Haldun'un da (809/1406) üzerinde önemle durduğu bir konudur. Ona göre servetin artması, lüks ve israf temayüllerini güçlendirir. Çünkü çoğalan malın, nasıl tüketileceği problemi ortaya çıkar. Yine israf

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ikoksal@firat.edu.tr

¹ İslamın iktisat politikası için bkz.: Hamidullah, *Muflammed, Modern İktisat ve İslam*, Çev.: Salih Tuğ, Ahmet Sait Mtb., İst.-1963, s.15-16.

² Bkz.: Güner, Ağah Oktay, *İsraf Ekonomisi*, Damla Y., 5. baskı, s. 260; Güner, Ağah Oktay, *Verim Ekonomisi*, Damla Y., İst.-1997, s. 463-464.

³ İbni Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim, *Daru Sadr*, Beyrut-1410/1990, 1. baskı, s. 9/150.

⁴ Şafak, Ali, *Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rehber Y., Ank.-1992, 1. baskı, s. 224.

⁵ Yeniçeri, Celal, *İslam Açısından Tüketim ve Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, İFAV Y., İst.-1996, s. 55, 108.

⁶ Bkz.: İbni Kesir, el-Hafız İmadüddin Ebi'l-Fida İsmail ed-Dimaşki (774), *Teşiru'l-Kur'ni'l-Azim*, İhtisar ve tahkik: Muhammed Ali es-Sabuni, Desaadet, s. 3/14-15.

zihniyetinin uyanması, halk tabakaları arasında gerginliklere neden olur. Çünkü tüketimdeki sınırsız konum, mevcutla iktifa anlayışına terstir. Dolayısıyla zenginlerin ölçüsüz hareketi, fakirleri tahrik eder. Böylece bu noktadaki mütfef hareket, ahlâk anlayışını sarsar ve milletlerin zayıflamasına, sonra da yıkılmasına yol açar.⁷

Biz her ne kadar ekonominin israf boyutunu inceleyeceksek de, bu terimin muhtevasına israf çerçevesinde değerlendirilebilecek her türlü imkanın zayi edilmesi girmektedir. Bu cümleden olarak, iyiye motive edilemeyen gençlik, işletilemeyen madenler, gerektiği gibi kullanılamayan toprak, istifade edilemeyen denizler ve akarsular, orman ve otlaklar... kısaca tam istifade edilemeyen veya asgariye elde edilebilecekken daha fazla fiyatla kazanılan her menfaat bir israftır. Ve bunların hepsi de bir yönüyle ekonomiyle ilgili olduğu için, israf ekonomisinin alt başlığı sayılır. Yine iş alanı açamama endişesiyle yapılan nüfus planlaması da bir potansiyeli değerlendirmemek manasına gelmektedir. Bu yönüyle de israf ekonomisinin bir parçasıdır. Halbuki genç nüfus, sosyal masrafları artırmadan verim sağlar. Türkiye’de ise bu nimetin kökünü kurutmak istercesine doğum kontrolüne yer verilmektedir. Güner’in ifadesiyle; kültür emperyalizmi hayal gücümüzü bile köreltmıştır. Zira milletin daha çok çalışmasını ve istihsalin artırılmasını düşünmek yerine, doğumu azaltmak planlanmaktadır. Halbuki nüfus daima kalkınmanın sürükleyici ve itici unsurudur.⁸ Zira güçlü bir iç pazar olmadan sanayi sektörünün, yine ticaret, yatırımı teşvik ve gerçekleştirmek için ve hizmet sektörlerinin gelişmesi düşünülemez.⁹ Zaten nüfus planlamasının altında, gelişmiş ülkelerin uzun vadeli hakimiyet politikaları vardır. Bu sebepten de bu konuyu finanse etmektedirler. Bu ülkeler dünya nüfusunun %25 ine, dünya ticaretinin de %75 ine sahiptir. Bu sebepten kendi ülkelerinde nüfusu teşvik etmektedirler. Zaten nüfus kontrolü aileyi menfaate dayalı, ruh ve ahlâk sisteminden uzak bir şirket haline getirmektedir.¹⁰ Tabi manevî sorumluluk açısından vebali, ilgili kişilere düşmektedir. Ayrıca keyfiyetli nüfus artışının hiçbir zararı olmasa gerek. Bilimsel veriler de bunu gösterir.¹¹

Meseleye üretim açısından bakıldığında; ürünlerin, karşılanmamış ihtiyaçları karşılama veya karşılanmış olsa bile daha iyisini yapma girişimine dayanması gerekir.¹² Dolayısıyla aynı kalitedeki ihtiyacın üstündeki üretim israf olduğu gibi, ihtiyaç olmadığı halde piyasaya sürülen mal da israftır. Binaenaleyh bilcümle moda değişiklikleri böyle sayılır. Çünkü firmalar öncelikli olarak kendi kârlarını artırmayı ve rekabetten aldığı zararı giderme amacını planlamaktadır.¹³ Fakat bu amaçların İslam hukukuna göre külliyyen meşru olduğunu kabul edemeyiz. Bu sebepten tekelliliği sağlama adına yapılacak gayr-ı meşru tedbirler de israf ekonomisine bir destek mahiyetini taşır.

⁷ Bkz.: *Mukaddimetü Tarifi'l-lber Ve Divani'l-Mübtedei Ve'l-Haber Fi-Eyyami'l-Arabi ve'l-Acemi ve'l-Berber ve Men Asarühüm Min Zevi's-Sultani'l-Ekber*, ed-Daru't-Tunisiyye Li'n-Neşr, 1993, s. 345-438; Döndüren Hamdi, *İslâmî ÖlçülerleTicaret Rehberi*, Erkam Y., İst.-1419/1998, s. 41-42.

⁸ el-Mevdudi, Ebulala, *İslam Nazarında Doğum Kontrolü*, çev.: Ramazan Yıldız, Sebil Y., İst.-1967, s. 89.

⁹ Bkz.: Türk, İsmail, *Maliye Politikası: Amaçlar-Araçlar ve Çağdaş Bütçe Teorileri*, S Y., Ank.-1979, 4. baskı, s. 198; Habakkuk, John H., *Nüfus Artışı ve İktisadi Kalkınma*, çev.: Selim İkin (İktisadi Kalkınma Seçme Yazıları) ODTÜ Y., Ank.-1966, s. 24 vd.; Öney, Erden, *Kalkınma İçin Yeni Bir Ticaret Politikasına Doğru*, Sevinç Mtb., Ank.-1973, s. 149-151.

¹⁰ Bkz.: Güner, *İsraf Ekonomisi*, 210 vd.

¹¹ Arvasi, Seyyid Ahmed, *Türk İslam Sentezi I*, Burak Y., İst., 7. baskı, s. 224-226.

¹² Gürsel, Hüldan, *Firma Açısından Yeni Ürünlerin Planlanması ve Değerlendirilmesi*, Ank. Ü. SBF Y., Ank.-1979, s. 120.

¹³ Gürsel, 121.

Düğün-dernek harcamalarında ölçülü davranmak kadar, hiçbir yiyeceği israf etmemek, yemeği sofraya gereğinden fazla koymamak, gereğinden fazla yememek¹⁴ de israf ekonomisi kategorisindedir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde toprağı ideal seviyede kullanma konusunda bir özen ve düzen vardı. Uygulamadaki tımar sistemine göre toprak işletenindi.¹⁵ Bununla arazinin verimli kılınması hedef alınıyordu ve de başarılı.

Yine mevcut imkanlarımızla yapabileceğimiz ve daha ucuza üreteceğimiz şeyi dışarıdan ithal etmek ve pahalıya temin de israf ekonomisi cümlesindedir. Çünkü gereksiz yere fazla masraf yapılmaktadır. Bu cümleden olarak fahiş fiyatla alım-satım da israf ekonomisine girer.¹⁶

Yine vatandaşa normal şartlarda kazandırılacak olan, fakat başta idarecilerin, sonra da halkın sorumsuzluk duygusuyla ortaya çıkan ve istifade edilebileceği halde edilemeyen her imkan da israf ekonomisi çerçevesinde değerlendirilir. Dolayısıyla gereksiz yere çıkarılan her formalite ve bürokrasi, israf ekonomisini destekleyen bir parçadır. Zira insanların kolayca işlem yapmasını engelleyen gereksiz her tasarruf, idealler adına caydırıcı olmakta ve doğruları yapmayı engellemektedir.¹⁷

Otokritik açısından baktığımızda bizden daha küçük toprağı, daha az imkanlara, daha kötü iklim ve coğrafya şartlarına, üstelik daha da fazla nüfusa sahip olan ülkeler, daha gelişmiş konumdadır. Japonya, Belçika, Hollanda, Almanya, Fransa, Danimarka, İtalya, Lüksemburg, İsveç, Norveç, Güney Kore, Tayvan... gibileri buna örneklerdir.¹⁸ Çin'in bile kalkınma hızı % 9-10 gibi dünyadaki en ileri konumdadır. Zira bu ülkeler bize kıyasla kaynaklarını daha iyi değerlendirmektedirler. Dolayısıyla hem daha hızlı gelişmektedirler. Çünkü israftan ve israf ekonomisinden daha uzaktadırlar.

Yahudilerde olduğu gibi Japonya'nın kalkınmasında da en büyük tesir, çocuklarındaki millî şuurun var olmasındadır. Bu açıdan bakıldığında, bizdeki bilinç eksikliği de israf ekonomisinin en büyük âmillerinden birisini oluşturur. Bu durum aynı zamanda verim ekonomisine geçememenin de en büyük sebebidir. Bu da Marksist ve kapitalist bütün iktisatçıların kabulüyle, manevî dinamiklerin insan motivasyonunda etkili olduğu fikrinin teyidi manasına gelir. Öyleyse millî ve manevî duygulardan toplumu eksik yetiştirmek de, israf ekonomisini bırakamama ve verim ekonomisine geçememe konusunda en büyük engeldir. Toplum içerisindeki kardeşlik duyguları, karşılıklı saygı ve sevgi de bu cümleden olarak değerlendirilir. Zira birbirlerini seven insanlar, daha çok yardımlaşır ve fikir alışverişinde bulunurlar. Öyleyse bu fikri kıvılcımlayacak dinî ve ananevî değerleri vermeliyiz. Kaldı ki bu güzel duyguların olmayışı, haset ve rekabet duygularıyla engelleyici olarak da rol oynayabilir. Tabi, rekabetin olmayışı ve zararlı manadaki tekelciliğin de zararları pek çoktur.¹⁹ Dolayısıyla bu meseleler de halledilmeden ideal ekonomiye geçiş mümkün olamaz. Bu ise eğitimin ekonomiye ne denli büyük katkı sağladığını gösterir. Mesela okullarda öğrenemediklerini veya öğretilmediklerini özel kurslarla temin etmeye giden bir sistem, her yönüyle israf içindedir. Sevmedi-

¹⁴ Yeniçeri, *Tüketim*, 139.

¹⁵ Bkz.: Richard A. Debs - Ferhat J. Ziadeh - Konrad Dilger, *İslam Hukukunda Mülkiyet Kavramı (İslam Hukuku Üzerine Araştırmalar)*, Usül Y., Kayseri-1994, s. 103-104.

¹⁶ Yeniçeri, *Tüketim*, 139.

¹⁷ Bkz.: Güner, *İsraf Ekonomisi*, 246.

¹⁸ Bkz.: Güner, *İsraf Ekonomisi*, 165-167.

¹⁹ Bkz.: Güner, *İsraf Ekonomisi*, 170 vd., 236.

ği mesleğe yönlendirilenler ile ehliyetsiz bir şekilde iş başı yapanların konumu ise bir başka yaradır. Belli kapasiteyi yakalamış nice beyinlerin de ülkelerinden şu veya bu sebeple ayrılmış olması ise daha da acı bir sonuçtur.²⁰

I. İSRAF EKONOMİSİNİN ETKENLERİ

A. İNANÇ BOŞLUĞU:

Zamanımızdaki hakim Batı medeniyeti, refah ve tatmini tüketimde görebilir. Fakat İslamî mantıkla düşündüğümüzde aynı sonucu biz kabul edemeyiz. Zira hem gerçek itminan kaynağı bize göre farklı yerlerde, ²¹ hem de aşırı ve lüks tüketim, fiyatların yükselmesine, bu da dar gelir sahiplerinin ezilmesine sebep olur.²² Dolayısıyla bir haksızlık ve zulmün oluşması söz konusudur. Zira zenginler isteklerine göre tatmin yolu ararken, fakirler aleyhine bir süreç hazırlamaktadırlar. Bu sebepten, bazen üretimi devamlı kılmak veya değişimi yaşamak için moda değiştirmelerine başvuran günümüz anlayışı, israfın yasaklığı prensibiyle red görecektir.²³ Beşerî sistemlerde ise malı elde etme, aynı zamanda onun istenildiği gibi tüketilebileceği hakkını verir. Zira malı kazanan sahibidir ve o da dilediğini yapabilir. Bu noktada bazı taşkınlıkları kısıtlayıcı olarak getirilen ölçüler de yine beşer prensibi olduğu için aşılmaz veya sabit sayılmaz. Fakat İslam'da beşer üstü ve net prensiplerle, tüketimin ancak meşru yoldan yapılabileceği beyan edilmiştir. Çünkü bir bütün olarak şer'i hükümlere uyma gereği bu sonucu verir. Bu da mutlak insanîyet için değişmez güzelliklerin kalmasına sebep olmuştur.

B. BİLGİ EKSİKLİĞİ:

İnsanlar, yaptıklarının zararını bilememe sebebiyle hatalarına devam edebilirler. Bunu millî şuur eksikliği de körükleyebilir. Çünkü vatan ve milletini sevmeyen insanlar, onların gelişmesini de istemezler. Eğer ikisi de birleşirse katmerli bir zarar ortaya çıkar ki, bunun da kötüsü Allah korkusu ve ahirette hesap vermeyeceği bilinciyle zuhur eder. Fakat hem kendi toplumumuzda hem de diğer toplumlarda örnekleri pek çok olması sebebiyle burada zikretmiyoruz.

Bir başka açıdan bakılınca, insanların gereksiz yere medhedilmesi, hak etmediği uygunsuz konumun devamını sağlar ki, bu da bir israftır. Böyle bir durum her meselede olabileceği gibi, ekonomi sahasında da olabilir. Neticede şahıslar, amaçlarına göre iyi yaptıklarını düşünebilir. Fakat vakıa, riya ve şöhretin artmasını göstermektedir. Zaten buna da sadece nefsî zaafı olanlar itibar eder.²⁴

²⁰ Bkz.: Güner, *İsraf Ekonomisi*, 198 vd.

²¹ Ra'd suresi, 13/28.

²² Tabakoğlu, Ahmet, *İslam İktisadı Açısından Kalkınma (İktisadi Kalkınma ve İslam)*, İlimi Neşriyat, İst., s. 47 vd.

²³ Araf suresi, 7/31; Yine bkz.; Faruk, *İslamda Sosyal Güvenlik*, DİB Y., Ank.-1987, s. 32.

²⁴ Yeniçeri, *Tüketim*, 98-101.

II. İSRAF EKONOMİSİNİN ÇARELERİ

A. MÜLKÜN EMANET OLDUĞU İNANCI:

İslam'a göre gerçek hakim ve her şeyin sahibi Allah'tır.²⁵ İnsanlar geçici olarak ve onun adına mal mülk sahibi kılınmışlardır.²⁶ Bundaki amaç ise imtihanı²⁷ ve neticede de gerçek kulluğu temindir.²⁸ Bu durum insanlarda niyabeten bir mülkiyet hakkı vermesi gerekçesiyle, daima müvekkilin maksatlarının asıl hedef yapılması sonucunu vermektedir. Dolayısıyla İslam'daki ekonomik özgürlük kendine has bir tip çizer.²⁹ Bu cümleden olarak beşeri sistemlerdeki her isteğe göre mutlak tüketim anlayışı, İslam ekonomisinde olmayacaktır. Dolayısıyla bencillik ve lüks gibi gerekçelerle fıkhıta yerini bulamayacak tasarruflar da helal kabul edilmeyecektir.³⁰ Fakat bu bakış açısı İslam'ın servet biriktirme fikrini reddettiği manasına gelmez. Belki sırf malın mal olduğu için biriktirilmesinin manasız olduğuna işaret eder. Zira bu yönüyle mal insana istiğna duygusu vererek, kulluktaki var olması gereken Allah'a muhtaçlık fikrini siler.³¹

Her şeyin sahibi ve mâliki olan Allah, nasıl her şeyi güzel ve sağlam yaratıyorsa,³² aynı zamanda abes olarak da yaratmıyor.³³ Öyleyse kul, hadiste de emredildiği gibi³⁴ Rabbinin bu ahlâkıyla ahlâklanmalıdır. Dolayısıyla yerinde ve güzel iş yapmalıdır.

B. YARDIMLAŞMAYI TEŞVİK:

Beşerî sistemlerin böyle sapmalarına mukabil İslamî kültürde karşılıklı yardım ve hediyeleşme öne çıkar. Çünkü muhtaca yardım ilahî bir emirdir.³⁵ Ayrıca Müslüman Müslüman'ın kardeşidir, ona zulmetmez ve onu yalnız bırakmaz.³⁶ Yine mülkün kişiler elinde emanet olması, inançlı insanı, emaneti verenin arzusuna göre hareket etmeye memnun ve razı eder. Yani gerektiği yerde borç vererek yardımda bulunur.³⁷ Fakat kapitalist ahlâktaki birisi, bir başkasına neden yardım etsin ki?! Çünkü inançlı bir insana göre, mal ve mülkün gerçek sahibi, nimetlerinin kurallarına aykırı olarak tüketilmesine müsaade etmemektedir.

C. KAYNAKLARI REEL DEĞERİ OLAN YERLERDE KULLANMA:

Mal, insan tabiatının istediği ve biriktirdiği şeydir. Fakat İslam'a göre şahıs veya tarafların her isteyip kabul ettiği şey mal sayılmaz. Ancak faydalı kabul edilen, bir

²⁵ Şura suresi, 42/49; Fetih suresi, 48/14; Yine bkz.: Hamitoğulları, Beşir, *İktisadi Vakfı Büyümenin Bunalımları ve İslam Kalkınma Modelinin Vadettikleri (İktisadi Kalkınma ve İslam)*, İlimi Neşriyat, İst., s. 30.

²⁶ Bakara suresi, 2/30.

²⁷ Mülk suresi, 67/2.

²⁸ Zariyat suresi, 51/56.

²⁹ Nakvi, N. Haydar, *Ekonomi ve Ahlâk*, Çev.: İlhan Kutluer, İnsan Y., İst.-1985, s. 96.

³⁰ Zerka, Enes, *İslam İktisadı – İnsan Refahına Bir Yaklaşım*, Çev.: Ahmet Tabakoğlu (İslam İktisadi Araştırmaları), Dergah Y., İst.-1988, I. baskı, s. 29, 35; Yine bkz.: Bozdağ, İsmet, *İnsanlığın Son Çerçevesi - Üçüncü Çözüm*, Emre Y., s. 266; Richard, A. Debs – Ferhat J. Ziadeh – Konrad Dilger, 97 vd.

³¹ Bkz.: Alak suresi, 96/6-7; Fatır suresi, 35/15; Mutahhari, 8-9.

³² Bkz.: Secde suresi, 32/7.

³³ Yeniçeri, *Tüketim*, 125-126.

³⁴ Temel hadis kitaplarında geçmeyen bir rivayettir. Fakat manası makuldur. Bkz.: el-Cürcanî, eş-Şerif Ali b. Muhammed, *Kitabü't-Ta'rifât*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut-1408/1988, 3. baskı, s. 169.

³⁵ Maide suresi, 5/2.

³⁶ Buhari, *Mezâlim*, 3, (3/98).

³⁷ Beşer, 37 vd.

ihtiyacı karşılayan ve meşru dairedeki şeyler mal kabul edilir.³⁸ Mesela domuz eti helal, yani meşru olmadığı için mal kabul edilmezken, faydasının anlaşılmadığı dönemde hayvan gübresi, yine murdar et ve gereksiz köpek de mütekavvim (bizâtihi kıymet ve değeri haiz) olmadığı için mal kabul edilmemiştir.³⁹ Dolayısıyla rakı gibi haram içkiler hiçbir zaman mal tanımı içine girmez. Zira Hz. Peygamber (sav) "Allah Yahudileri kahretsin. Onlara içyağı yasaklanmıştı da satıp parasını yediler." buyurmuşlardır.⁴⁰ Öyleyse yapılan akit ve muamelelerin tarafların rızasına uygun olması kadar, İslam hukukuna aykırı bir mevzuya da sahip olmaması gerekir.

Ayrıca bu şart, hem üretim hem de tüketim açısından geçerlidir.⁴¹ Dolayısıyla ihtiyaç olmadığı halde, imkanlar gereği israfa sebep olan harcamalar vb. muameleler reddedilecektir. Tabi israf meselesi değerlendirilirken; zarurî olanlar, rahatlık ve kolaylık sağlayanlar ve lüks maddeler farklı ele alınır. Hatta gerek yokken harcanılanlar daha farklıdır.⁴² Dolayısıyla ticarî ve iktisadî muamelelerde İslam'a aykırı hiçbir işlem ve bu işlemin netice verdiği mal helal ve meşru sayılmayacaktır. Bu da insanların yaratılıştan gerektirdiği ihtiyaçlarına yatırım yapmayı netice verecektir. Tabi İslam'ı bir yasaklar bütünü algılamak yerine, istisnaları yasaklayan bir sistemdir, diye tarif etmek daha doğrudur.⁴³ Zira gerçek ekonomi ancak bu kurallar üzerine bina edilir. Koyduğu bu şartlarla da spekülâtif olmaktan öte gerçek bir piyasa oluşacağı için, ekonomi hakikî temeller üzerine oluşturulacaktır. Öyleyse önemli olan meşru dairede üretim ve kâr yapmaktır.⁴⁴

Kolay yoldan kazanılan mallar, yine kolay israf edilir. Çünkü yorulmadan kazanılan bir kazanç vardır.⁴⁵ Bu cümleden olarak mirasyedi tipler, faiz ve kumardan kazananlar, rüşvet alıp verenler, hırsızlık mallar... kolayca harcanır. Bu noktada alınacak tedbirler de meselenin bir parçası sayılır.

Malı gerekli yerde harcama tarifinin kapsamına, temel ihtiyaçlar varken tali ihtiyaçlara harcama yapmamak da girer. Bunda malın az veya çok olmasıyla, fakir-zengin herkesin ihtiyacının gözetilmesi makul seviyede bir tahdit koyar. Bazen aynı ihtiyacın daha ucuza ve kısmen daha farklı bir mal ve yolla giderilmesini düşünmemek de israf olur. Tabi olarak bütün bunlarda toplumun genel kanaatinin de tesiri vardır.⁴⁶

Yine haram zannıyla helal malların kullanılmaması da israf sayılır. Çünkü bu durumda yaratılmış olan nimetler reel değerinde kullanılmamaktadır. Bu sebepten Şâri' Teala "Allah'ın kulları için çıkarttığı zineti, temiz ve hoş rızıkları kim haram etmiş?!"⁴⁷ buyurur.⁴⁸

³⁸ Bkz.: Döndüren, *Ticaret ve İktisat*, 39-40.

³⁹ Bkz.: Mutlu, İsmail, *Faiz – Ticaret*, Yeni Asya Gazetesi Y., İst.-1990, 2. baskı, s. 137-138.

⁴⁰ Buhari, *Büyu*, 103. (3/40).

⁴¹ Bkz.: Bozdağ, 269.

⁴² Yeniçeri, *İslam İktisadının Esasları*, 191.

⁴³ Bkz.: Eskicioğlu, 172.

⁴⁴ Bkz.: ed-Dibu, İbrahim, *Akdü'l-Mudarebe (İslam Hukuku ve Beşerî Hukuk Açısından Mukayeseli Bir Çalışma)*, Matbaatü'l-İrşad, Bağdat-1393/1973, s. 401 vd.

⁴⁵ Yeniçeri, *Tüketim*, 99, 114.

⁴⁶ Yeniçeri, *Tüketim*, 79-81.

⁴⁷ En'am suresi, 6/146.

⁴⁸ Yeniçeri, *Tüketim*, 82.

Yine gösterişe harcanan mal reel yerinde kullanılmadığı gibi, ipek gibi çok kıymetli bir malı basit bir elbise olarak kullanmak da israfa girer.⁴⁹

Bütün bunlar İslam ekonomisinde tüketim ve kontrolün çok önemli olduğunu gösterir. Zaten gerçek müminlerin cimrilik ve israf arası bir yol tutacağını beyan eden ayet⁵⁰ ile "Ne eli sıkı, ne de savurgan ol. Sonra kınanır hale gelersin."⁵¹ ayetleri bunu gösterir. Dolayısıyla insanların mallarında mutlak bir tasarruf hakkı yoktur. Hatta ihtiyaçtan arta kalanı vermeyi emreden ayet⁵² de bunu gösterir. Dolayısıyla çok harcamalar yapan devletin her ihtiyaç sahibine ulaşamadığı bir toplumda, böyle teşviklere çok ihtiyaç vardır.⁵³

Kaynakları reel yerlerinde kullanma kapsamına, üretim sermayesindeki bütün imkanları optimum olarak kullanmak da girer.⁵⁴ Çünkü imkan olarak verilen her şeyi yerli yerinde kullanmak ilahî bir emirdir. Yine adil ve net para biriminin kurulması da reel kullanım kapsamındadır. Çünkü insanlar mevcut malları ile değerlerini hesap ederken, net kanaat sahibi olmalı ve aldanıp aldatmamalıdır. Bu açıdan enflasyonun sıfır olması ve böylece devam etmesi hedef olmalıdır. Zira bu sağlanmadan tam ve doğru kritik yapılamaz.

III. SİSTEMLERLE MUKAYESE:

A. KAPİTALİZMLE MUKAYESE:

Bu sistem; sermayenin ekonomiye hakim olduğu, özel mülkiyet ve serbest teebbüse dayanan bir rejimdir.⁵⁵ Liberalizm de bu noktada devletin müdahalesini asgariye indirme gayretiyle ortaya çıktığı için⁵⁶ kapitalizmin çocuğu sayılır. Kapitalizmin insanlığa katkısı, sürekli yeni icatları bulmaya zorlamasıdır. Bu da mevcut sermayeyi artırma düşüncesiyle vardır. Bu noktada düşündüğü sadece paradır. Gerçi para amaç da olsa, neticede insanı mutlu edeceği düşünülür. Dolayısıyla hür ve bağımsız insanın kendi seçtiği işte daha verimli olacağı düşünülür.⁵⁷ Yani din ve devletin ilkelerini hiçbir zaman takmaz. Gerçi sosyalizm gibi bunları reddetmez de.

Kapitalizm, tarihte bir alternatif olarak sürekli var olsa da, asrımızda ve özellikle sosyalist blokun çökmesiyle yeniden atağa kalkmıştır. İkinci Dünya Savaşı öncesi toplumun üretim açısından durağanlaştığı bir çağda otomobil sanayisinin keşfi, sonra onlara yapılacak yollar ve ilgili makinelerin icadı, savaşın başlamasıyla birlikte silah sanayisinin ve özellikle de nükleer silah sanayisinin keşfi, bütün bunlara paralel olarak petrolün önem kazanması, bilgisayarın ve uzay teknolojisinin keşfi... hep kapitalizmin üretme ve büyüme isteğinden ortaya çıkmıştır. Şayet bunlar olmasaydı belki halklar tıkanıp-sıkılacak ve sosyal patlamalarla sosyalist devrimler oluşacaktı. Engels de böyle düşünüyordu. Ama bir türlü olmadı.⁵⁸ Fakat böyle bir mantık, ekonomik büyüme adına

⁴⁹ Yeniçeri, *Tüketim*, 82.

⁵⁰ Furkan suresi, 25/67.

⁵¹ İsra suresi, 17/27-28.

⁵² Bakara suresi, 2/220.

⁵³ Erdoğan, 34-35 vd.

⁵⁴ Erdoğan, 62.

⁵⁵ Şafak, 248; Ovacık, 138; Demirci, 53.

⁵⁶ Döndüren, *Ticaret ve İktisat*, 355.

⁵⁷ Üstünel, Besim, *Ekonominin Temelleri*. Bilgi Basımevi, Ank.-1972, 2. baskı, s. 81.

⁵⁸ Bozdağ, 107.

her şeyi mübah saydığı için, fuzulî sayılabilecek pek çok üretim ve zararlı kabul edilecek pek çok usulün gelişmesine yol açar. Zira parayı kazanma ve üretimi artırma insan unsurunun önüne geçmiştir.⁵⁹

Temel olarak herkesin serbest piyasa içerisinde ve özel mülkiyet dahilinde istediğini yapması, İslam ekonomi sistemiyle paralel bir sonuçtur. Fakat büyüyenin daha da büyüme yolları aramasına mukabil, dengesizlik ve fakirlik sebebiyle çıkabilecek sosyal patlamalar da sürekli gizli bir tehdit olarak mevcuttur. Böyle bir durumda hem mevcut sermaye birikimi, hem de bütün zenginler mallarıyla beraber yok olabilir ki, bu küllî bir israfın hazırlayıcısı konumundadır. Son Arjantin örnekleri bu durumu kısmen izah etmektedir.

Ayrıca bir beşer düzeni olan kapitalizmde, serbest piyasanın tamamen kendi lehine kanunları yapabilmesi; faiz, karaborsa ve şans oyunları gibi bütün para kazanma yöntemlerini mübah görmesi, fakir kesimleri sürekli bir cezalandırma manasına gelmektedir. Gerçi fiilen bu şekilde cezalandırma gibi bir kabul olmasa da, netice oraya varmaktadır. Yalnız sermayeyi büyütme amacıyla olan bir sistemde, faiz bir netice olarak her zaman mevcut kalacaktır. Zira faiz, kapitalizmin sebebi değil, neticesidir.⁶⁰

Yine kapitalizmde insanlar birbirlerini rakip görürken, İslam'da kardeş görür. Bunlardan birincisi müsamahasız bir ezmeyi netice verirken, ikincisi hayırda yarış ve yardımlaşmayı doğurur. Zaten bir sistem olarak İslam'da, malî mal olduğu için biriktirmek çok güzel ve ideal kabul edilmez. Ancak mal ve zenginliğin gayesi, iyilik yapmak veya başka insanlara muhtaç olmamaktır. Zira müstakil mal yığma, bir şehvet türü olarak kabul edilmiştir.⁶¹ Ayrıca imkanlar birer imtihan vesilesi olduğu için, her zaman kaybetme riski taşımaktadır. Fakat kapitalizmde mal biriktirmek bizatihi gayedir ve kullanma noktasında hiçbir önerisi yoktur.⁶² Bütün bunlar ise maddî yönden alt tabakaların sürekli sefil kalması gibi bir sonucu doğurmaktadır. Halbuki İslam'daki zekat türü yardımlaşma müesseseleri fakirliği kısmen yok ederken, borçlulara yatırım için verilen payların yeni zenginler oluşturma ihtimali vardır. Çünkü serbest rekabet dışındaki piyasayı dengeleyecek hiçbir faktör yoktur.⁶³

Sırf kapitalist ekonomilerin dinden uzak olabilme ihtimali veya fertleri bazı dinleri benimsese bile uygulama mecburiyetinin olmayışı, vakıf gibi tamamen müstakil özel kuruluşların çıkmasını da azaltmaktadır. Halbuki İslam'da sadaka-i câriye inancı gibi sevap düşüncesi böyle kurumları çok canlı kılmıştır. Bu sebepten vakıf hukuku da İslam ile kemale ermiştir. Hatta vakıf dışındaki kamu veya devlete ait işlerin ve özellikle malî mükellefiyetlerin sadece toplum ferdi olarak üzerimize düşen görevleri yapma sadedinde değerlendirilmesi;⁶⁴ bir devlet, sistem ve toplumun iyi seviyede işleyiş açısından yeterli değildir. Bu noktada İslam'ın vermiş olduğu manevî dinamiklerle mukayese edilemez.

Ayrıca malî kazanırken belli ölçüler aşılmamalıdır. Halbuki ahlâkî ve vicdanî duyarlılığını kaybetmiş insanların bunu göstermesi çok zordur. Hatta gerek de yoktur.

⁵⁹ Bkz.: Mutahhari, 113.

⁶⁰ Bkz.: *İslam'da Ekonomik ve Çağdaş Düşünce*, 17.

⁶¹ Bkz.: Al-i İmran suresi, 3/14.

⁶² Bkz.: *İslam'da Ekonomik ve Çağdaş Düşünce*, 43, 52.

⁶³ İbrahim Muhammed İsmail, 18.

⁶⁴ Bkz.: Öncel, Mualla – Çağan, Nami – Kumrulu, Ahmet, *Vergi Hukuku*, Ank. Üniv. Basımevi, Ank.-1984.

Fakat İslamî açıdan, bunlara sevap olduğu için belki daha teşvik edici konumdadır. Ölçü ve tartıda adalet, hırsızlığı engelleme, tefecilikten uzak olma, sermayeyi hayırda kullanma, cimrilikten uzak olma, gerekirse fedakarlık yapma... gibi duygular kapitalizmin sınırlarını aşar. Bunlar İslam ekonomisinin görünmeyen fakat etkin olan yanlarıdır. Bunlar direk olarak iktisat ilmi içinde işlenirse de ondan ilgisiz olduğunu kimse söyleyemez. Zira emanete riayet, iffet, adalet, ihsan fikri gibi unsurlar ekonominin dolaylı yönleridir. Fakat bunlar daha çok işletmenin yani ekonomiyi yönetmenin konusu olarak karşımıza çıkar.⁶⁵

Kapitalist bir toplumda hayat standardı, mutlu azınlığın istekleri doğrultusunda zirveye yükselebilir. Zira ekonomik gücü elinde bulunduran kesim, üretimi yönlendirme işini de tekellerinde bulundurmaktadır. Tabi bu durumda yoksullar, zaruî eşyalarını bile alamaz hale gelebilmektedirler. Dolayısıyla fukaranın üstünden kazanılan imkanlar zenginlerin konforunu temin etmektedir. Yani toplumda bir kesim hayatını sürdürebilme gayreti içerisindeyken, diğer kesim zevklerini tatmin peşindedir. Halbuki asgarî ihtiyaçların karşılanması, bir toplum için herkese düşen bir görevdir. Ayrıca israfın olmaması gerekir. Bu israfın türü fazla üretim kadar, fazla tüketim de olabilir.⁶⁶

B. SOSYALİZMLE MUKAYESE:

Sosyalizmde şahsî mülkiyet olmadığı için ferdi israftan söz edilemez. Böyle bir mukayese ancak insan unsuruna tesiri açısından yapılabilir. Zira devletçi yapıyı da neticede insanlar yürütmektedir. Dolayısıyla şahsî mülkiyetin olmayışı, hiçbir israfı da bırakmamıştır diyemeyiz. Aksine insanlar özel mülkiyetlerinde olsa, harcamayacakları imkanları toplum kesesinden götürebilirler. Zaten sosyalist blok, toplum imkanlarının heba edilmesi sebebiyle yıkılmıştır. Bu imkanların maddî olması kadar, değerlendirilemeyen boyutları da vardır.

Tabi malî özerklik veya hürriyeti olmayan insanların başkalarına bağımlı hale geleceği de bir gerçektir. Bu sebepten İslamî ekonomik sistemin en büyük özelliklerinden birisi, insan için malî kazançtaki bağımsızlığının korunmasıdır.⁶⁷ Zaten bunu temin için İslam'da, fakirlerin bile onur ve gururu kırılmadan yardım yapılması önerilmiştir. Yine bunu temin için gizli verilen yardımın, açık verileden daha hayırlı olduğu belirtilmiştir.⁶⁸ Zaten riya, minnet duygusu ve yapılan iyiliğin başa kakılması, yapılan infakın ecrini toptan götüreceği için kaçınılması gereken davranışlardandır.

SONUÇ

I. İslamî kültür, İslam iktisadının bir zemini olmalıdır. Yani İslam ekonomisi bü-tünden bir parçadır.⁶⁹ Bu zeminde yetişen bir İslam iktisadının bencillikten ve israftan uzak olacağı kesindir. Ayrıca adil gelir bölüşümüne dayanan ve bu noktada orta bir yol tutan İslam,⁷⁰ dolayısıyla mümkün mertebe servet ve mülkiyetin yaygınlaştırıldığı bir sonuç verecektir. Bu noktada yapılan adil uygulama, yeryüzünde ayrıcalıklı tipleri daha

⁶⁵ Bkz.: Mutahhari, Murtaza, *İslami İktisadın Felsefesi*, çev.: Kenan Çamurcu, İnsan Y., İst.-1995, s. 8,26.

⁶⁶ Bkz.: Sadr, 2/315 vd.

⁶⁷ Talegani, Mahmut, *İslam ve Mülkiyet*, çev.: Ahmet Saidoğlu, Yöneliş Y., İst.-1989, s.192.

⁶⁸ Bkz.: Buhari, Ezan, 36 (1/160-161).

⁶⁹ Sadr, 1/299 vd.

⁷⁰ Abdülmennan, Muhammed, *İslam Ekonomisi Toplumunun Kuruluşu*, Çev.: Ahmet Saidoğlu, Fikir Y., İst.-1989, 1. baskı, s1/182.

da azaltacaktır. Bu sebepten serbest piyasayla ferdî hürriyet kadar, eşitlik de düşünülmüştür. Zira kişiler büyümeye çalışırken, başkaları da o sahaya girme hakkına sahip olmaktadır.⁷¹ Yine bir yandan fakirlerdeki imkansızlık sebebiyle gelebilecek olumsuzlukları giderirken, diğer yandan zenginlerdeki bencillik ve taşkınlık gibi olumsuzlukları giderir. Dolayısıyla insanları ideal bir yola çeker.⁷² Bu da İslam'ın, insanı hem maddî hem de manevî yönden güçlü kılmaya yönelik bir strateji taşıdığını gösterir.⁷³

II. İslam, servetin belli zenginler elinde dolaşan bir güç olmasını reddetmiş ve geliri hem oluşum hem de bölüşüm safhasında kontrole almıştır. İsrâf, ihtikar ve riba yasaklarıyla; zekat, sadaka ve infak emirleri bu meyanda değerlendirilmelidir.⁷⁴ Dolayısıyla tekelleşme kırılmış, böylece fakiri daha fakir ve zengini de daha zengin yapan bir sisteme müsaade edilmemiştir. Bu yönüyle ferdiyetçilikten çok, cemaatçi ve devletçi bir yapı sergiler. Yalnız buradaki devletçilik, özel teşebbüsü ve serbest piyasayı engelleyecek bir tarzda olamaz. Fakat ne yazık ki zamanımızda bu teorilerin pratiğe geçtiği ne bir İslam devleti ve ne de bir İslam iktisadı mevcuttur.⁷⁵ Çünkü bu yapı kendi içinde dengelenmiş bir karma sistemi netice vermektedir. Yine belli çerçevelerde oluşan bir ekonomik özgürlük sunmaktadır. Böylece kendine özgün bir sosyal adalet oluşturulmuştur. Yani gerçeğe ve ahlâkî bir yapı seyri vardır.⁷⁶

III. İslama göre kapitalizm ve sosyalizmin iddia ettiği gibi toplumu veya şahısları etkileyen veya onlar için önemli olan tek unsur ekonomi değildir.⁷⁷ Bu sebepten her mesele maddiyatı, yani sermaye ve ekonomiyi geliştirmeye endekslenmemelidir. Belki küllî bir hayat ve gaye içerisinde, ekonomi de bir boyuttur. Dolayısıyla sırf dünyayı tercih reddedilmiştir.⁷⁸◆

⁷¹ Erdoğan, 26.

⁷² Kalem suresi, 68/10-15; Yine bkz.: Nüveyhi, 72.

⁷³ Erdoğan, Sabri, *İslam Ekonomisinde Tasarruf ve Gelişme*, İFAV Y., İst.-1992, I. baskı, s. 25.

⁷⁴ Türkiye'deki zekat potansiyelinin ne derecede toplumumuza müspet tesir edeceği ve genel olarak zekatin fonksiyonu konusunda bir örnek olarak bkz.: *Türkiye'de Zekat Potansiyeli*, İSAV Y., İst.

⁷⁵ Bkz.: Tabakoğlu, 160-162.

⁷⁶ Sadr, 1/287 vd.

⁷⁷ es-Sadr, Muhammed Bakır, *İslam Ekonomi Doktrini*, çev.: Mehmet Keskin-Sadettin Ergün, Rehber Y., Ank.-1993, I. baskı, s. 1/191.

⁷⁸ Bkz.: Rum suresi, 30/7; Güner, *Verim Ekonomisi*, 481-482.